

УДК 821.161.2'06-92.09:316.647.6](092)

Галина Кушнір,
аспірантка кафедри журналістики
ХНУ ім. В. Каразіна

Публіцистика Євгена Сверстюка як досвід контрпропаганди

Розглянуто досвід видатного українського публіциста Євгена Сверстюка в протидії радянській пропаганді; акцентовано на потребі фільтрувати соціально значущу інформацію. Запропоновано шляхи використання здобутків Є. Сверстюка в боротьбі з пропагандою в сучасних умовах.

Ключові слова: Євген Сверстюк, публіцистика, контрпропаганда, дисидент, національний опір, самвидав.

В умовах постійних інформаційних впливів вміння аналізувати повідомлення ЗМІ, що мають пропагандистське спрямування, стає дедалі актуальнішим. Відповідно, мета статті — визначити головні аспекти протидії ідеологічному тиску й окреслити шляхи формування навичок фільтрації повідомлень ЗМІ з огляду на життєвий досвід і публіцистичну творчість Є. Сверстюка.

Постать українського публіциста, дисидента-шістдесятника Євгена Сверстюка (1928—2014) є перспективною для наукових досліджень за різними темами: персоналії українських журналістів; вивчення української публіцистики в умовах дефіологізації журналістики; крос-платформенна журналістика; питання медіарегуляції; журналістська аксіологія; медіаосвіта та медіаграмотність тощо. Вивчення життєвого і творчого шляху, публіцистичної діяльності Є. Сверстюка також матиме й прикладне значення, адже його ідеї допоможуть з'ясувати причини сьогоденних суспільних проблем, у тому числі засилля пропаганди в ЗМІ, а також віднайти можливий вихід із них.

І. Михайлин наголошував: "Дослідження творчості провідних українських публіцистів — священний обов'язок нашої науки про журналістику. Євген Сверстюк, безумовно, належить до числа українських інтелектуалів світового масштабу, що й виправдовує звертання до його спадщини, про яку можна написати не одну кандидатську дисертацію. Творчість українських публіцистів, на жаль, ще досліджується недостатньо повно й вичерпно. Не є винятком у цьому сенсі й Є. Сверстюк. Наскільки нам відомо, він не здобувся жодного разу на монографічне дослідження, а всі присвячені йому праці обмежуються рецензіями на його книжки та ювілейними статтями" [2]. Отже, вперше тема протидії Є. Сверстюка комуністичній пропаганді є предметом окремої статті.

Стислий аналіз праць публіциста пропонує О. Обертас, автор монографії "Український самвидав: літературна критика і публіцистика (1960-і — початок 1970-х років)" [5]. Він згадує "значущі за змістом і порушеними проблемами" "самвидавні прозові документи" дисидента як вияв спротиву радянській пропаганді.

Пишучи про роботи Є. Сверстюка другої половини 1960-х років, дослідник зазначав: "Його літературно-філософські есеї "На свято жінки", "Остання сльоза", "Собор у риштованні" та інші, на перший погляд, далекі від нагальних

проблем шістдесятників, мали величезне значення для духовного визрівання інакомислення, багато в чому формували його морально-етичне кредо" [5, с. 163].

Із діаспорних праць виокремимо публікацію М. Кучера "Боротьба шістдесятників за душу українського народу" [1]; статтю "Новий документ з України" (Про "Собор у риштованні" — "захалавну книжку" Є. Сверстюка) [4].

Для досягнення мети роботи визначимо такі завдання: 1) стисло проаналізувати праці західних учених щодо пропаганди; 2) дослідити аспекти опору Є. Сверстюка комуністичній пропаганді; 3) запропонувати шляхи використання цього досвіду в українському журналістикознавстві й медіаосвіті.

Із досліджень пропаганди почалася сучасна теорія масової комунікації. Одним із перших її засновників був американський учений Г. Лассвелл, який виклав результати власних студій у фундаментальній праці "Пропаганда і комунікація у світовій історії" [6]. І. Панарін, який вивчав його діяльність, зауважив: "...У 1927 році він визначає пропаганду як "керування колективними агітудами (установками) за допомогою маніпулювання значущими символами". Вона не може бути "поганою" чи "доброю" і обмежується термінами етики. Пропаганда є спробою змінити погляди людей; вона є "масовим переконанням"; її мета — насаджувати політичну міфологію. Пропаганда для нього — це політика та різновид зброї — більш "економної", ніж традиційна: "це інструмент тотальної політики разом із дипломатією, економічними заходами і збройними силами. Її мета полягає в економії матеріальних витрат на світове панування" [6].

Уявлення часів Першої світової війни про здатність ЗМІ впливати на свідомість людини отримали назву "теорія магічної кулі". Цю ідею розвивали теоретики пропаганди Г. Лассвелл і У. Ліппман. Вони вважали, що середньостатистичний мас-медійний реципієнт не в змозі протистояти силі пропаганди. Із таким завданням, на їхню думку, впорається лише еліта, так звана наукова технократія. Натомість критик пропаганди Дж. Дьюї вважав, що люди спроможні захистити себе від впливу ЗМІ, якщо володіють певними навичками критичного сприйняття інформації.

Молодій українській державі бракує досвіду антипропагандистської роботи. Як колишня квазіколонія вона мала бути максимально прозорою для системи поширення радян-

ської ідеології. Однак у вітчизняній історії доволі прецедентів опору пропагандистським впливам. Отже, розглянемо детальніше діяльність представників альтернативного світогляду. Виокремимо дві перспективи: по-перше, національну, по-друге, релігійну — Є. Сверстюк належить до обох. Публіцист, літературознавець, поет, доктор філософії, лауреат Шевченківської премії за книгу "Блудні сини України" (1993) в Україні та на Заході був відомий від 1960-х років як учасник національного опору, організатор самвидаву. Відбув 12-річне ув'язнення і заслання за літературні твори, зокрема за книгу "Собор у рибтованні" (Париж, 1970).

Його діяльність і творчість — промовистий зразок уміння фільтрувати комуністичну пропаганду, відстоювати власні принципи, залишатися вірним ідеалам та релігійним переконанням (на протигагу політиці державного атеїзму, яку активно поширювали радянські ЗМІ). За високі моральні орієнтири йому довелося поплатитися роками свободи, престижною роботою, матеріальними статками.

В однойменній передмові до книги "Правда полинова" Є. Сверстюк писав: "Другі совети" з гуркотом танків і літаків привезли газету "Правда" і дали зрозуміти, що то все. Усе життя вони обснували павутиною лжі і вкрили пастками страху. "Якби мені дали всевітнє радіо, щоб тільки одне слово сказати, я б сказав: "Рятуйте!". У селянському анекдоті таїться велика віра в людську солідарність. А тим часом світ порізаний і роз'єднаний. "Рятуйте!" — кричали півстоліття, — ніхто не слухав" [11, с. 6].

"Рятуйте!" — лунало в текстах Є. Сверстюка, що транслювалися за часів тоталітаризму на хвилях радіостанції "Свобода", діяльність котрої радянська влада характеризувала як "ідеологічну диверсію". Проте радіопередачі, в тому числі й читання творів Є. Сверстюка, були своєрідним внеском у розвінчання пропаганди Союзу. В протоколі № 21 засідання партбюро Інституту ботаніки АН УРСР "Про ідеологічно шкідливу діяльність відповідального секретаря інституту Є. О. Сверстюка" від 14.07.1971 року (тоді він обіймав цю посаду) зафіксовано його слова: "Думки, що я їх висловлював у цих творах, не є ідеологічною диверсією, я їх і зараз не зрікаюся. Але мої поняття про честь і справедливість, моя ідеологія — значно ширші за прийняті офіційні поняття" [9]. Радіо "Свобода", яке мовило за кордоном, руйнувало пропагандистський монополізм радянських ЗМІ, адже доступ до опозиційних мас-медіа надавав можливість аудиторії ознайомитися з різними поглядами, замислитися про альтернативний світогляд. У цьому впливі влада бачила найбільшу загрозу, тому виступи Є. Сверстюка в ефірі не залишилися без покарання.

Протест покоління шістдесятників розпочався з відкритого обговорення важливості національної мови і культури, свободи творчої діяльності: "Ми проривалися, як сталкери, — згадував Є. Сверстюк, — у заборонену зону і радісно оповіщали людей про знахідки. У світі заміників, підробок та імітацій справжність, чи то людська, чи мистецька, виділялася, як біла ворона. Вона була підозрілою і zagrożеною. Підозрілих називали "отщепенцями", а правду називали "клеветнічеськімі змішленнями..."

Намагаючись фільтрувати офіційну пропаганду, діяч прагнув не тільки до публічного обговорення реального стану справ і донесення його до громадськості, а й відстоював власну гідність. У статті "На полі честі" він зазначив, що розпочав цю боротьбу з 1954 року — від виходу першої публікації: "У редакціях я постійно вів війну за кожне слово, яке дурість не розуміла і замінювала своїм. Тоді я йшов до головного редактора і той проймався повагою до дивака, який відстоював своє слово. Редакція знеособлювала, усереднювала, і то було нормою совєтської преси" [10, с. 13].

Із 1960-х років минулого століття захист авторської думки означав протидію "цензурі й ідеології уніфікації". Публіцист зауважував: "Боротьба за слово стала духом часудесь із 1962 року. Це була відмова від цитування вождів, відмова від ідеологічних "викриттів" і засуджень, уникання вірнопідданських мотивів та обов'язкового інтернаціоналізму, атеїзму, соціалізму" [10, с. 13]. Євген Олександрович часто згадував про суперечки з редакторами практично за кожне написане слово. "Редактор у собі, — писав він у статті "На полі честі", — редактор у кабінеті, цензор у комітеті... Найважливіше було подолати цензора в собі. Це вже було духовне розкріпачення. Але так само, як не можна покинути палити цигарки "через день", так не можна було зрестися конформістської скверни через раз. Коли зрікся, то будеш очищуватися кожен день і розпачуватися щодня" [10, с. 14].

Незбаром нонконформіст Є. Сверстюк зацікавив КДБ. У 1963 році публіцистові довелося піти з літературного середовища і працювати старшим науковим співробітником в Інституті психології. На подив, того самого року йому замовили статтю до 50-річчя з дня смерті Лесі Українки для "Літературної України". Є. Сверстюк прийняв пропозицію, проте напередодні виходу публікації поцікавився відредагованим текстом. У ньому Леся Українка була представлена як борець проти українського націоналізму, що суперечило авторському задумові. Після тривалої розмови і вмовлянь з боку редактора матеріал, однак, пішов до друку "так, як хоче автор". Є. Сверстюк згадував: "Я вийшов приголомшений і обурений до глибини душі. Виходить, у них є ще зброя підступу і абсолютної зневаги до права особи. Якщо з іншими домовлялися і схиляли до компромісу, то в моєму випадку — війна усіма засобами" [10, с. 16].

Сверстюкова словесна "війна" з пропагандою призвела до того, що в 1973 році він був "засуджений за ст. 62, ч. 1 КК УРСР на 7 років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії суворого режиму із засланням на 5 років" [8, с. 746]. Науковця визнали винним у тому, що "систематично виготовляв, зберігав та розповсюджував антирадянські наклепницькі документи, деякі з них передавав за кордон, де вони використані в пресі та в радіопередачах" [8, с. 746].

Пізніше Є. Сверстюк зазначив: "Коли вони казали, що то "підрив і ослаблення радянського державного ладу", ми сміялися, жартували. Але розуміли, що тут є правда" [10, с. 21]. І далі: "Ми відкидали звинувачення в антирадянській діяльності, тобто захищалися правом на свою думку. Але насправді я розумів, що самвидав в обхід цензури є нічим іншим, як утвердженням альтернативного світогляду, несумісного з комуністичним" [10, с. 24].

Хоча розплата за фільтрування пропаганди була жорстокою — роки позбавлення волі, втрата добре оплачуваних посад, а то й життя, — словесна війна контрпропагандистів мала й позитивні наслідки. Дисиденти створили публічний прецедент опору комуністичній ідеології. Одним із них був і Є. Сверстюк.

Отже, життєвий і творчий шлях Є. Сверстюка — гідний приклад протистояння пропаганді, в чому, на нашу думку, й полягає його внесок в українську медіаграмотність. Виокремимо квінтесенцію з досвіду публіциста, корисні настанови у сучасних умовах різноманітних інформаційних впливів:

- 1) потрібно розвивати вміння критично ставитися до інформації, перевіряти її якомога ретельніше;
- 2) слід формувати думки та ставлення до інформації на перевірених фактах; не уникати альтернативного світогляду;
- 3) варто пам'ятати про важливість слова і можливості вербальних маніпуляцій;
- 4) роль автора медіаповідомлень є важливою і відповідальною;

Потребують наукового вивчення публіцистичні тексти Є. Сверстюка, що є промовистим свідомством контрпропаганди, оскільки його роботи, надзвичайно актуальні й досі, вчать думати і формувати власну точку зору, спонукають висловлювати правду.

Висновки. Обґрунтувавши важливість й актуальність вміння фільтрувати пропагандистську інформацію, автор стисло проаналізувала досвід західних вчених (Г. Лассвелл, У. Ліппман, Д. Дьюї), зазначивши, що вітчизняній науці бракує власної ґрунтовної теоретичної бази у вивченні пропаганди. Проте наша країна має практичні прецеденти опору радянській ідеологічній системі, один із них — творчий доробок українського публіциста Є. Сверстюка. Його літературна спадщина вимагає подальших студій у межах різних напрямів соціальної комунікації, зокрема в контексті дефілологізації журналістики.

Список використаної літератури

1. Кучер М. Боротьба шістдесятників за душу українського народу / М. Кучер // Альманах укр. союзу на рік 1988: Річник 78. — Джерсі Сіті, Нью-Йорк : Свобода, 1988. — С. 185—192.
2. Михайлин І. Відгук на автореферат дисертації Лисенко Лесі Іванівни / Ігор Михайлин. — Режим доступу: <http://www.kafedrajourn.org.ua/media/210>. — Назва з екрана.
3. Михайлин І. Л. Основи журналістики / І. Л. Михайлин. — Київ : Центр учбової літератури, 2011. — 496 с.
4. Новий документ з України: (Про "Собор у риштованні" — "захлявну книжку" Є. Сверстюка) // Християнський голос. — 1969. — С. 35—36.
5. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і — початок 1970-х років) / Олесь Обертас. — Київ : Смолоскип, 2010. — 300 с.
6. Панарин І. СМІ, пропаганда и информационные войны / Игорь Панарин. — Режим доступа: http://propagandahistory.ru/books/Igor-Panarin_SMI-propaganda-i-informatsionnye-voyny/36. — Загл. с экрана.
7. Романдаш А. Євген Федченко: великі медіа завжди працювали проти ідеї Майдану / А. Романдаш, В. Тихонова. — Режим доступу: <https://rozmova.wordpress.com/2015/04/25/evhen-fedchenko/>. — Назва з екрана.
8. Сверстюк Є. На святі надій: Вибране / Євген Сверстюк. — Київ : Наша віра, 1999. — 784 с.
9. Сверстюк Є. На хвилях "Свободи". Короткі есеї / Євген Сверстюк. — Луцьк : ВМА "Терен", 2004. — 312 с.
10. Сверстюк Є. О. Не мир, а меч. Есеї / Є. Сверстюк. — Луцьк : ВМА "Терен", 2008. — 500 с.
11. Сверстюк Є. Правда полинова / Євген Сверстюк. — Київ : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2009. — 304 с.
12. Українці и россияне — это единый народ. — Режим доступа: <http://nbnews.com.ua/ru/news/147894/>. — Загл. с экрана.
13. Фейк: Киев опустел, украинцы покидают родину. — Режим доступа: <http://www.stopfake.org>. — Загл. с экрана.

Рассмотрен опыт выдающегося украинского публициста Евгения Сверстюка в противостоянии советской пропаганде; акцентировано внимание на необходимости фильтровать информацию. Предложены пути использования наработок Е. Сверстюка в борьбе с пропагандой в современных условиях.

The article attempts to make analysis of Ievhen Sverstiuk's lessons of his opposition to Soviet propaganda by the example of his life and his journalistic texts. We showed the importance of today's information filtering and using of I. Sverstiuk's experience in dealing with propaganda.

Надійшла до редакції 12 травня 2015 року

УДК 316.77:004

Наталія Моїсєва,

кандидат філософських наук, доцент,
помічник проректора з гуманітарних питань та виховної роботи
Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка

Адаптація людини до комунікаційного простору сучасності

Розглядаються основні характеристики сучасного комунікаційного простору та визначаються проблеми існування й умови адаптації людини до нової суспільної реальності.

Ключові слова: комунікаційний простір, комунікаційне середовище, людина, комунікаційне суспільство, адаптація.

Вступ. Актуальним напрямом соціально-комунікаційних досліджень є виявлення особливостей існування індивіда в комунікаційному просторі сучасності. Ключовим аспектом філософії буття людини є визначення спілкування та його ролі в соціокультурній діяльності. Це стало методологічним підґрунтям для багатьох наук, що вивчали цей феномен (мовознавство, лінгвістика, психологія, соціологія, інформатика), а також вплинуло на формування теорії соціальних комунікацій.

Соціокультурна ситуація сучасності пов'язана з ускладненням умов існування людини. Окремим об'єктом дослідження соціальні комунікації стали лише у XX столітті. Натомість вивчення власне спілкування налічує понад тисячоліття і пов'язано з іменами Арістотеля та Платона, а науковці зацікавилися ним у середині XIX століття.

Із трансформацією соціокультурних форм буття змінюються і види суспільної взаємодії, її засоби, моральні та

етичні норми, канали передачі інформації, а також технології презентації у соціумі. Більшість із цих аспектів перебуває в полі зору науковців, але утворення простору спілкування на базі інформаційно-комунікаційних технологій XXI століття актуалізувало питання захисту людини в нових умовах.

Цим проблемам присвячені програми наукових розвідок і досліджень кафедри ЮНЕСКО "Філософія людського спілкування" та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка [12].

Постановка завдання. Стаття має на меті виявлення особливостей комунікаційного простору сучасності та з'ясування адаптаційних можливостей людини в нових соціально-культурних умовах.

Вклад основного матеріалу. Суспільне життя є об'єктивною умовою розвитку цивілізації, основні складові